

УДК [373.5.091.33:91]:75

4. Географічна освіта

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ТВОРІВ ЖИВОПИСУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Байтеряков О.З., кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

В статті запропонована модель системного застосування живописних творів на уроках географії, визначено їх географічний зміст, обґрунтовані методична доцільність і особливості застосування творів живопису на різних етапах уроків.

Ключові слова: культурологічний підхід в освіті, географічний зміст, етапи уроку, методичні прийоми.

В статье предложена модель системного использования произведений живописи на уроках географии, определено их географическое содержание, обоснованы методическая целесообразность и особенности применения произведений живописи на различных этапах уроков.

Ключевые слова: культурологический подход в образовании, географическое содержание, этапы урока, методические приемы.

Baiteriakov O. Z. THE THEORY OF PAINTINGS' USAGE AT THE GEOGRAPHY LESSONS

The article suggests a model for the systemic use of works of art in geography classes; their geographic content has been determined, the methodological expediency and specific features of the use of works of painting at various stages of lessons have been substantiated.

Key words: culturological approach in education, geographic content, stages of lessons, methodological techniques.

Використання творів живопису в географічній освіті виявляється важливим у зв'язку із можливістю формування в сучасної молоді естетичної обізнаності та привертання інтересу до надбань національної та світової культури. Також відображення географічних об'єктів та явищ на картинах художників розкриває багатогранність способів відображення картини світу та дає широкий простір для застосування міжпредметних зв'язків на уроках географії.

Твори живопису як засоби навчання сприяють досягненню навчальних, розвивальних та виховних завдань вивчення шкільних географічних курсів в цілому та окремих уроків і розділів програми. Саме поєднання триєдиної мети під час їх застосування в географічній освіті підвищує ефективність навчального процесу і сприяє формуванню в учнів загальних та географічно орієнтованих компетентностей.

На жаль, методичних праць, присвячених особливостям застосування творів живопису на уроках географії, дуже мало. Більшість з них являє собою фрагментарні пропозиції до використання окремих картин, запропонованих вчителями географії, які в більшості своєї не містять а ні географічного аналізу змісту запропонованих картин, а ні комплексу завдань до них [1; 3]. Тому постає питання про методичне обґрунтування систематичного використання живописних творів в шкільних географічних курсах.

Застосування творів живопису на уроках географії є складовою культурологічного підходу до географічної освіти, що передбачає формування сучасної особистості, яка володіє основами як наукової, так і художньо-естетичної та соціальної культури.

Культурологічний підхід в географічній освіті дозволяє розглядати географічне середовище через призму культури, визначаючи міру людяності по відношенню до природи, до соціуму, глибину духовності і рівень

гуманістичних якостей особистості. В цьому випадку природні та соціально-економічні об'єкти розкриваються як цілісні утворення, що вписані в буття людини. Реалізація культурологічного підходу в географічній освіті є способом гармонізації відносин між суспільством і природою [4].

Культурологічний підхід можна розглядати як засіб застосування таких принципів навчання як гуманізація і гуманітаризація. Вони спрямовані на розвиток особистості учня, передбачають переоцінку всіх компонентів навчальної діяльності з точки зору їхньої людинотворної функції, є важливим засобом формування світогляду учнів.

Теоретичні основи принципів гуманізації та гуманітаризації освіти було розроблено С.У. Гончаренком та Ю.І. Мальованим. Рекомендації щодо гуманізації та гуманітаризації шкільної географічної освіти запропоновані А.Й. Сиротенком. Питанням гуманізації геоекологічної освіти в Україні, використанню надбань народної творчості на уроках географії при вивченні проблем довкілля присвячені наукові розробки О.В. Плахотнік. Проблема гуманізації шкільної географічної освіти висвітлена у дослідженні С.С. Пальчевського.

Дослідження проблеми формування національної свідомості учнів у процесі набуття знань про український етнос при вивченні географії висвітлене у дисертації Л.Б. Паламарчук. Розгляд питань культурологічного змісту при вивченні населення на уроках географії пропонується у методичних працях В.Ю. Пестушка, В.О. Сасихова, Г.Є. Уварової, В.П. Корнєєва, В.М. Герасимчука, Б.В. Пічугіна.

Важливим методичним питанням є педагогічні умови ефективного формування культурологічних знань учнів при вивченні географії, що висвітлюються в працях Л.Ф. Мелько [2].

Для підвищення ефективності навчального процесу і формування творчої компетентності учнів під час вивчення географії доцільним є систематичне встановлення зв'язків питань, що вивчаються з географічним змістом надбань світової і національної культури. Тобто застосування живописних творів на

уроках географії як фактор реалізації загальнокультурного виховання повинно мати системний характер. У такому випадку в учнів формується почуття цілісності відображення картини світу різними засобами, створюються умови для застосування навиків географічного аналізу, відбувається запам'ятовування авторів живописних творів, що сприяє формуванню художніх смаків і розширенню загальнокультурної ерудиції.

Для з'ясування методичних особливостей встановлення навчальних зв'язків із живописом, вчитель повинен уявляти модель системного застосування живописних творів на уроках географії (рис. 1). Запропонована модель відображає основні етапи використання живописних джерел під час підготовки та проведення уроків. До таких етапів відносяться визначення теми, мети і завдань уроку, відбір живописних творів, визначення методичних прийомів застосування творів на уроках і виявлення педагогічного ефекту використання цих творів. Розглянемо особливості даних етапів.

Етап визначення теми і мети уроку пов'язаний з навчальною програмою і тематичним планом дисципліни. Під час визначення мети уроку вчитель з'ясовує доцільність використання живописних творів і визначає, яким чином вони можуть сприяти досягненню основної мети уроку. При цьому слід мати на увазі, що застосування живопису на уроках географії не є самоціллю, а використовується для підвищення ефективності навчального процесу.

Залежно від теми уроку, твори образотворчого мистецтва використовуються обов'язково одночасно з навчальною, виховною і розвивальною метою. Наприклад, навчальна мета застосування живопису на уроках географії може полягати в ознайомленні учнів з особливостями певних територій, явищ, господарською діяльністю і укладом життя різних народів, формуванні навичок географічного аналізу і т.д. Виховна мета може акцентувати увагу на формуванні естетичних смаків, вихованні патріотизму, почуття національної гідності, толерантності і т.п. Розвивальна мета при цьому може бути спрямована на розвиток аналітичного і логічного мислення, зорової пам'яті, творчої уяви.

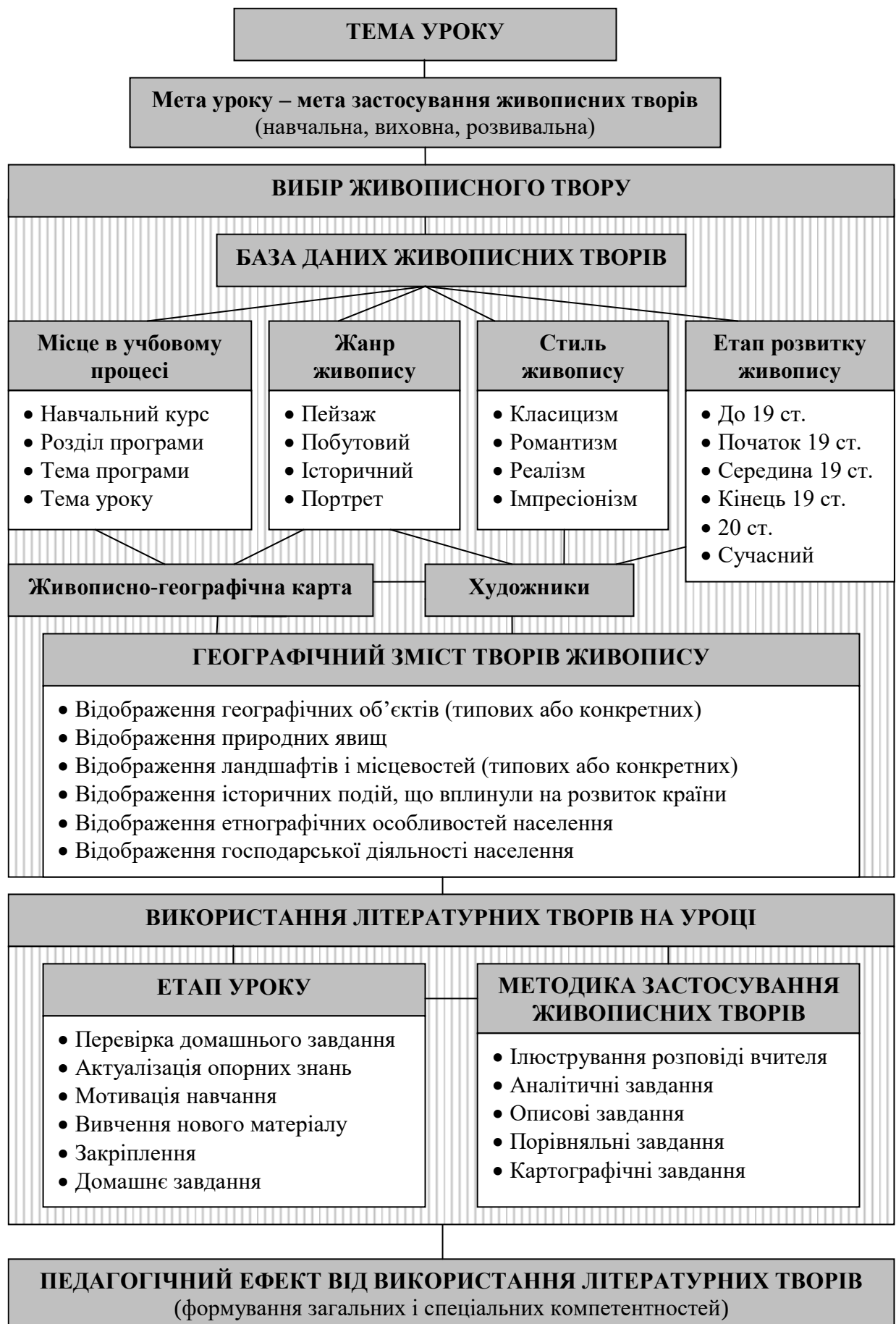

Рис. 1. Модель системного застосування живописних творів на уроках географії

Для систематичного застосування живописних творів на уроках географії доцільно створити відповідну базу даних, за допомогою якої вчитель зможе здійснювати відбір потрібних репродукцій картин для кожного уроку. Для зручності користування така база може мати одночасно декілька принципів структурування, наприклад, за жанром живопису, за стилем живопису, за часом, до якого відносяться твори, за художниками, за місцем у навчальному курсі тощо.

Жанр живопису та графіки впливає на географічний зміст картин. За жанром живопис, якій доцільно використовувати на уроках географії, прийнято поділяти на пейзаж, побутовий (жанровий), історичний і портрет. Пейзажні твори можна використовувати під час вивчення фізико-географічних питань, вони можуть відображати окремі географічні об'єкти, як типові, так і конкретні, різноманітні природні явища, певні природні ландшафти та місцевості. Крім того, важливе місце посідає урбаністичний або міський пейзаж, що зображує населені пункти і може застосовуватись для вивчення соціально та економіко-географічних тем.

Картини побутового жанру або жанрового живопису, сюжетом яких є сцени з повсякденного або святкового життя простих людей, допомагають побачити такі етнографічні риси населення, як особливості одягу, побуту, народних традицій, способів господарської діяльності тощо. Тому їх зручно використовувати для розгляду питань, пов'язаних з вивченням населення країни або регіону.

Твори історичного живопису можуть відображати видатні події, що вплинули на формування і розвиток країни. Відповідно, вони доречні під час вивчення питань формування території та історичного розвитку країни або окремих регіонів.

Географічне значення портретного живопису полягає у відображенні видатних історичних діячів, науковців, діячів культури, які сприяли розвитку країни або регіону. Також на портретах можна побачити особливості одягу певної епохи.

Таким чином, на уроках географії твори живопису зручно використовувати для підсилення емоційності сприйняття навчального матеріалу, вони допомагають краще уявити географічні об'єкти і явища, сприяють формуванню образної уяви, аналіз картин історичного та побутового жанрів дозволяє виявити особливості питань і проблем, що вивчаються у контексті конкретного часу і обставин.

За часом, до якого відносяться живописні твори, доцільно класифікувати базу даних у зв'язку з яскраво вираженими стилістичними та змістовними відмінами у відображенні географічних об'єктів, явищ і подій у різних історичні епохи. Зі значною долею умовності в українському живопису можна визначити шість загальних етапів, особливості яких доцільно враховувати під час використання на уроках географії. До цих етапів, як вже зазначалось, відносяться такі, як період до XIX ст., початок XIX ст., середина XIX ст., друга половина XIX і початок XX ст., XX ст., кінець XX - початок XXI ст.

Кожний етап розвитку образотворчого мистецтва характеризується певним стилем живопису, що впливає на характер відображення дійсності та її зміст. Найбільше значення для уроків географії мають твори, що були написані у стилі класицизму, романтизму, реалізму та імпресіонізму.

Структурування бази даних за художниками допоможе краще орієнтуватись у матеріалі, визначати вітчизняних і іноземних авторів та відповідно виявляти їх ставлення до явищ та подій, що відображаються у картинах, пов'язувати різних живописців із зображенням певних географічних об'єктів і районів.

Найважливіше структурування бази даних відбувається за навчальним курсом шкільної географії та кожного з них за розділами навчальної програми та темами уроків. Тобто до кожного розділу та теми навчальної програми з географії визначаються твори образотворчого мистецтва, які можуть використовуватись під час проведення відповідних уроків.

Зміст шкільних навчальних географічних курсів та вікові особливості учнів висувають певні вимоги до живописних творів, які доцільно використовувати на уроках географії. До таких вимог можна віднести наступні:

1. Пізнавальна цінність живописних творів, тобто наявність у зображенні достатньої кількості географічної інформації, що відповідає навчальній програмі курсу. Репродукції картин для використання на уроках географії повинні містити такі елементи:

- живописне зображення географічних об'єктів, місцевості та явищ;
- складові загального зображення, що дозволяють виявити географічні закономірності та причинно-наслідкові зв'язки;
- живописне зображення реальних або умовних людей і подій, що характеризують етнічні особливості населення;
- портрети відомих історичних діячів та науковців;
- відображення історичних подій, що вплинули на формування географічних особливостей певних територій.

2. Достовірність географічної інформації або можливість виявлення та розкриття географічних помилок на картинах шляхом географічного аналізу.

3. Наявність вдалого ракурсу зображення або цікавого сюжету живописного твору, з можливістю його географічної інтерпретації. Це дуже важливо для врахування психологічно-вікових особливостей учнів 6-9 класів і сприятиме прищепленню інтересу до географії та бажанню самостійного ознайомлення з творами образотворчого мистецтва.

4. Яскрава, зрозуміла для сприйняття, живописна манера і стиль автора, доступна для учнів.

5. Достатньо висока художня цінність творів, яка сприятиме естетичному та загальнокультурному розвитку учнів.

6. Виховна цінність творів образотворчого мистецтва, спрямована на підвищення пізнавальної активності учнів, виховання любові та дбайливого ставлення до природи, інтересу до національної культури, почуття патріотизму, толерантності до культури інших народів.

База даних живописних творів може бути як в паперовому (роздрукованому) вигляді, так і в електронному варіанті. Кожен з них має свої переваги та недоліки. Так, паперовий варіант зручний тим, що може оперативно використовуватись навіть без доступу до комп'ютеру, але він досить об'ємний і потребує більшого часу для пошуку потрібної інформації. Електронний варіант бази дозволяє використовувати значні об'єми інформації, при застосуванні відповідного програмного забезпечення полегшує та прискорює пошук необхідних даних, дозволяє швидко копіювати необхідні зображення для створення мультимедійних презентацій.

Найвищим етапом створення бази даних можна вважати складання живописно-географічної карти для відповідного географічного курсу. Така карта дозволить швидко та наочно орієнтуватись в значному об'ємі інформації, уявити географічний зміст відповідних творів образотворчого мистецтва. Її застосування на уроках географії буде сприяти урізноманітненню географічної інформації, узагальненню та систематизації знань, вдосконаленню картографічної культури учнів.

Важливим аспектом створення бази даних є визначення географічного змісту живописних творів, який доцільно позначити у поясненні до відповідних зображень. Основними складовими географічного змісту живописних творів можуть бути такі:

- відображення географічних об'єктів, як типових (яр, балка, річкова долина, селище та ін.), так й конкретних, що мають власну назву або точну географічну адресу (р. Дніпро, г. Говерла, м. Київ, с. Кибинці, Аскольдова могила і т.п.);
- відображення природних явищ (дощ, гроза, вітер, спека, штиль або шторм на море, місячна ніч, ранок, вечір і т.д.);
- відображення ландшафтів або місцевостей, як типових (степ, лісостеп, мішані ліси, рілля та ін.), так й таких, що мають достатньо точну географічну прив'язку (Чорногорський хребет, Кримський пейзаж і т.п.);

- відображення історичних подій, що вплинули на розвиток країни («Вїзд Богдана Хмельницького до Києва 1648», «Битва під Жовтими Водами», «Абордаж турецької галери запорожцями», «Битва Івана Богуна під Монастирищем 1653», «Бій під Царичанкою 1709», «Похід запорожців на Крим» та ін.);
- відображення етнографічних особливостей населення таких як одяг, їжа, побут, народні обряди (зображення хати, сватання, весілля, Пасха, святочне ворожіння, ярмарок і т.д.);
- відображення господарської діяльності населення (сінокіс, жнива, випасання свійських тварин тощо).

Коли потрібні репродукції картин відібрано, вчитель визначає етап уроку та методику їх застосування. Слід зазначити, що живописні твори можуть застосовуватись практично на будь-якому етапі уроку географії, залежно від його типу, мети та змісту теми. Для цього вчитель повинен чітко уявляти види завдань, які можна виконувати за допомогою творів образотворчого мистецтва, методику і ефективність їх застосування.

Під час перевірки домашнього завдання або актуалізації опорних знань учням може бути запропоновано роздивитись картину, проаналізувати її з географічної точки зору та визначити, які об'єкти, типи місцевості, географічні явища зображено або виявити, які географічні особливості, закономірності, причинно-наслідкові зв'язки можна побачити. Якщо культурологічні зв'язки з живописом на уроках географії реалізуються систематично, цікавим завданням для учнів буде визначити під час виконання домашнього завдання відомих художників, які зображували географічні об'єкти та явища, що вивчаються.

На етапі мотивації можна запропонувати учням подивитись відповідні картини, які можуть задати загальний настрій для вивчення теми. При цьому, доцільно підібрати репродукцію, що своїм стилістичним і змістовним забарвленням здатна створити позитивний емоційний фон вивчення теми. Також корисно якщо зміст картини яскраво розкриває практичне значення нового матеріалу.

Найбільш широкий вибір методичних прийомів застосування живопису на уроках географії зустрічаємо на етапі вивчення нової теми. До основних способів застосування живописних творів на уроках географії можна віднести наочне ілюстрування за допомогою відповідних картин розповіді вчителя, виконання практичних завдань аналітичного плану, описового та порівняльного характеру і картографічного змісту. При цьому, дані завдання можуть поєднуватись або доповнювати один одне, наприклад, географічний аналіз змісту картин, частіше передує описовим та картографічним завданням, він є обов'язковим для складання порівняльної характеристики різних місцевостей, зображених художниками, поєднання описових завдань з картографічними дозволяють краще уявити географічні особливості об'єкту або явища.

Використання живописних творів для ілюстрування розповіді вчителя сприятиме не тільки емоційному забарвленню розповіді, але й додатковому повторенню навчального матеріалу, а також розкриттю власних поглядів на питання, що вивчається. Для цього підходять різноманітні за жанром і змістом картини, що розкривають красу природи, висвітлюють соціально-демографічні та господарські особливості, дозволяють прослідкувати географічні закономірності та причинно-наслідкові зв'язки та ін.

Використання картин як матеріалу для проведення географічного аналізу сприятиме не тільки формуванню відповідних навичок, але й продемонструє учням практичну користь живопису. На перших уроках вчитель проводить такий аналіз особисто, демонструючи учням хід логічних міркувань, застосування географічних знань і розкриваючи загальний алгоритм географічного аналізу. На наступних уроках такий аналіз можна проводити у вигляді евристичної бесіди і далі пропонувати учням зробити його самостійно. Це сприятиме розвитку логічного мислення та формуванню наукового світогляду.

Живописні твори можна використовувати для виконання за ними практичних завдань, наприклад, для знаходження зображеного об'єкту на карті та визначення його географічних координат, визначення типу рослинності,

виявленню типу клімату або стану погоди, заповнення відповідних таблиць, що характеризують певні райони, складання порівняльної характеристики певних територій і т.д. Таке застосування творів образотворчого мистецтва допоможе сформувати в учнів як практичні навички застосування спеціальних знань, так й географічний погляд на оточуюче середовище і різні джерела інформації.

Досить доцільно використання живописних творів на етапі закріплення знань і формування вмінь і навичок. Тут також можна запропонувати учням на підставі розглянутого навчального матеріалу визначити за запропонованими картинами певні географічні об'єкти, явища, їх особливості.

Важливим моментом реалізації культурологічних зв'язків з образотворчим мистецтвом є виявлення педагогічного ефекту від систематичного застосування живописних творів на уроках географії. Такий ефект повинен розглядатись з позиції формування в учнів загальних і спеціальних географічних компетентностей.

Таким чином, запропонована модель дозволяє уявити загальну структуру та зміст окремих етапів застосування творів образотворчого мистецтва на уроках географії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Взаимосвязь литературы, изобразительного искусства на уроках географии.
– Режим доступа: <http://lit-yaz.ru/geografiya/38241/index.html>
2. Мелько Л.Ф. Культурологічні засади географічної освіти старшокласників.
Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. – К., 2003. – 34 с.
3. Поваляева Л.В. Использование произведений живописи на уроках географии / Л.В. Поваляева. – Режим доступа: <http://xn--i1abbnckbmcl9fb.xn--p1ai/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/314147/>
4. Речкунова Т.А. Культурологический подход в преподавании географии /Т.А. Речкунова. – Режим доступа: <http://mygeograph.ru/kulturologicheskij-podxod-v-prepodavanii-geografii/>